

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію СИНИЦІ Андрія Степановича «Прагматико-когнітивна інтерпретація сучасної аналітичної філософії», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії

Аналітична філософія є одним з найвпливовіших філософських напрямів ХХ ст., який продовжує залишатися домінантним в англо-американському світі та завойовує дедалі більше прихильників на континенті, у тому числі за рахунок інституціалізації в системі європейської освіти, включення курсів з аналітичної філософії до базових програм континентальних університетів. Водночас, кожен європейський професор під час прочитання загального курсу з аналітичної філософії зустрічається з проблемою її визначення: якими є критерії існування напряму, що весь час змінював свої проблеми і методи? Виникнення аналітичної філософії датується першою чвертю ХХ ст., перша аналітична філософія може бути ідентифікована як філософія мови, яка витіснила епістемологічний підхід у філософії, яка була реалістичним протестом проти ідеалізму та дискваліфікувала як спекулятивні традиційні філософські напрями – метафізику, етику, релігійну філософію тощо. Якщо ми подивимося на сьогоднішню аналітичну філософію, то будемо вражені її різноманітністю та подрібненістю – ми знайдемо тут аналітичну метафізику, аналітичну історію філософії, аналітичну філософію релігії тощо, проте не знайдемо філософії мови у чистому вигляді, для яких аналіз мовлення був ключем для вирішення усіх філософських проблем. Так само, як аналітичну філософію не можна визначити за певною проблематикою, спільною для усіх її версій, її не можна визначити за певною методологією – аналізи мовлення поступаються місцем епістемологічним аналізам, феноменологічним описам, які виключали перші аналітичні філософії, знаходять пункти дотику з аналітичною філософією у спробах зрозуміти багатовимірність та багатошаровість людського досвіду, аналітичні підходи виявляються плідними в соціологічній, антропологічній проблематиці, в соціальній філософії тощо. Враховуючи змінність і рухливість аналітичної філософії як у її проблемному полі, так і в методах, які вона застосовує, Р. Рорті навіть формулює тезу про «кінець аналітичної філософії»: на його думку сучасна філософія переходить у пост-аналітичну стадію, коли знімається визначальне для неї протистояння із континентальною філософією, і вона, зрештою, знаходить методологічну та предметну рівновагу у певній версії прагматизму.

Дослідження А.С. Синиці цілковито вписується у цей сучасний інституційний контекст, воно намагається вловити головні маркери аналітичної думки та зробити непрості техніки аналітичної філософії близькими й запитаними як для українських дослідників, так і для українських студентів. Для реалізації цієї мети було дуже важливим обрати

правильний шлях, і він, на моє переконання, був знайдений дисертантом, коли він обрав жанр історико-філософського дослідження. Справді, замість того, щоб давати загальні визначення аналітичної філософії, які були би неефективними, нежиттєздатними внаслідок своєї формальності, А.С. Синиця обмежує поле свого дослідження «сучасною аналітичною філософією», яку датує другою половиною ХХ ст. – початком ХХІ ст. (с. 35), та намагається вловити сенс її еволюції, зрозумівши її головні тенденції: «прагматично-когнітивна інтерпретація» є, на думку дисертанта, «ключовою для розуміння еволюції цього напрямку філософської думки» (с. 25). З історико-філософського погляду цей крок є абсолютно легітимним, адже історія філософії не зводиться до історіографії, до опису досліджуваного матеріалу, вона завжди намагається вловити сенс і напрямок тих змін, що відбуваються у досліджуваному предметі.

Позитивним аспектом дослідження є також розуміння еволюції сучасної аналітичної філософії як прагматико-когнітивного повороту, через *deficit*, адже такий підхід є новаторським щодо традиційних інтерпретацій розвитку аналітичної філософії: поступ останньої традиційно зображується як череда етапів, кожен з яких відкидає попередній, коли, наприклад, на зміну лінгвістичному повороту приходить когнітивний поворот і відбувається повернення до менталізму, витісненого лінгвістичними філософіями, тільки на іншому, більш високому рівні «неоменталізму». А.С. Синиці вдається назагал уникнути цього схематизму, потенціал його підходу полягає у настанові не розривати аналізи мовлення і аналізи мислення, а розглядати їх як складне ціле, в якому немає місця редукції, як дві сторони одного аркушу паперу: «виокремлюючи прагматико-когнітивну площину аналітичних досліджень, треба продемонструвати, що *прагматичне ... і когнітивне ...* є взаємозумовленими і взаємозалежними, хоча їх і розглядають окремо» (с. 35). Але утриматися в цій новій ідіомі дуже важко, і протягом усієї дисертації ми з інтересом спостерігаємо за перемогами і поразками автора у дотриманні тих високих стандартів мислення, які він задає своїм новаторським підходом.

На окрему згадку заслуговує стиль дисертанта, адже йому вдається уникнути герметизму, загрузлості в аналітичному жаргоні та калькування у відтворенні термінології, що, на жаль, регулярно трапляється з вітчизняними дослідниками з аналітичної філософії: вочевидь, тут дається взнаки перекладацький досвід автора дисертації. Як досвідчений перекладач він добре розуміє, що небажання шукати відповідники в українській мові, жонгливання англійськими термінами робить текст нечитабельним і малозрозумілим.

У першому розділі дисертації «Гене́за ідей сучасної аналітичної філософії» автор пропонує і обґрунтовує власну дослідницьку стратегію, презентує потужну джерельну базу дослідження, опрацьовану ним переважно мовами оригіналу, та пропонує комплексну і, одночасно, добре

деталізовану панораму ідей та підходів сучасної аналітичної філософії. Зокрема у підрозділі 1.5. дисертант звертається до дослідження філософських поглядів Л. Вітгенштайна. Оригінальність його підходу в українській історико-філософській науці полягає у тому, що він полишає дві загальноприйняті та, одночасно, спрощувальні класифікації ідей Вітгенштайна. З одного боку, більшість дослідників цікавиться переважно «першим» Вітгенштайном і розглядає його як представника неопозитивізму; з іншого боку, коли йдеться про Вітгенштайна періоду «Філософських досліджень», його дуже часто сприймають як постмодерніста й релятивіста, якому нічого запропонувати сучасній філософській думці. А.С. Синиця уникає цієї хибної альтернативи, розглядаючи Вітгенштайна періоду «Філософських досліджень» крізь призму своєї концепції прагматико-когнітивного інтерпретації. Попри те, що ця оптика викликає деякі запитання, сформульовані нижче у зауваженнях, важко все-таки не погодитися із твердженнями дисертанта, що «навіть міркування Л. Вітгенштайна про те, що біль відчуває не тіло, а власне людина ... породжує запитання, що таке людина?» (с. 82), власне антропологічне питання; або з його зауваженням щодо методи Вітгенштайна, відповідно до якої «треба досліджувати особливості слова «уявлення» чи «думання», а не самі уявлення, чи процес думання» (с. 82).

У другому розділі «Особливості категоріального аналізу мови з погляду прагматики» дисертантом досліджені трансформації та зміни концептів істини, референції, значення та смислу внаслідок прагматичного повороту в аналітичній думці. Виявлено фактори, що відкривають шлях дефляціонізму істини та релятивізму референції, а, також ретельно проаналізовано внутрішню критику цих тенденцій в аналітичній філософії. Цілком можна погодитися із висновком дисертанта, що «не зважаючи на спробу дефляціоністів елімінувати істину з мови наукової теорії, поняття істини з погляду прагматики лише укріпило свої позиції» (с.114), а також із твердженням, що «цілісної теорії референції, що враховувала би усі її аспекти [наразі] немає» (с.15 автореферату). Справжнім здобутком дисертанта можна вважати його внесок у вирішення проблеми «дотримання правила», що надзвичайно широко дискутується в аналітичній філософії, та який полягає у запровадженні ним позиції мовного голізму: «на думку автора, не стільки мовна спільнота, скільки сама мова (як осмислена цілісність) є надійним гарантом стабільності мовних значень» (с. 156). Цілком слушною є думка автора, що якщо скептик у відомому парадоксі С. Кріпке має змогу висловити свій сумнів щодо стабільності мовних значень і бути зрозумілим іншими, то робить він це саме тому, що вже використовує стабільні мовні значення.

Когнітивний поворот в аналітичній філософії є предметом третього розділу дисертації «Свідомість як предмет аналітичних досліджень». Важливою рисою авторського підходу є його системний характер, здатність побудувати зв'язну і цілісну картину різних та, навіть,

опозиційних підходів досліджуваних авторів. Так, у підрозділі 3.1 А.С. Синиця пропонує періодизацію філософій свідомості (ідеалістичний дуалізм, матеріалістичний монізм, антиредукціонізм) (с. 163) та класифікацію різних підходів до проблеми свідомості, розглянутої у контексті співвідношення ментального та фізичного (епіфеноменалізм, емерджентизм, матеріалістичний монізм, аномальний монізм, функціоналізм тощо) (с. 249). а у підрозділі 3.2. – огляд вжитку концепту інтенційності різними представниками аналітичної філософії, встановлюючи небезпідставні паралелі з феноменологічним вжитком цього поняття (с. 83, 187) та виявляючи трансформації його сенсу в аналітичній думці: від позначення суб'єктивно-комунікативної спрямованості мовних актів (Г.П. Грайс) до розрізень інтенційності та свідомості Дж. Серлем і Д. Деннетом, що відкривають шлях теоріям штучного інтелекту. Підрозділ 3.5 логічно впливає з попередніх підрозділів: натуралізація розуму неминуче веде до натуралізації мови, до пошуку нейробіологічних механізмів функціонування мови та до відродження модерних, за своїм походженням, проектів мови розуму, мови ментального, які, на відміну від проектів мов науки, так і не були реалізовані.

Дуже переконливим з позицій прагматичного повороту видається аналіз дисертантом філософської проблеми розуміння у контексті опозиції комп'юціоналістського та коннективістського підходів, здійснений ним у підрозділі 4.2. четвертого розділу дисертації «Когнітивне обґрунтування штучного інтелекту». Визначаючи розуміння як «визначальну людську здатність, унаслідок чого осмислюють нову інформацію, враховуючі раніше засвоєні знання» (с. 267), дисертант акцентує складний характер розуміння як здатності перетворення інформації на знання, здатності робити з інформації висновки та практично її застосовувати. Розуміння ніколи не починається з нуля і завжди вписує нове знання у вже існуючу систему знання. Ця проблема не є специфічною для аналітичної філософії, вона є центральною, наприклад, у герменевтиці, яка пропонує інтерпретативну процедуру досягнення історичного розуміння та стикається із проблемою герменевтичного кола. Концепт розуміння, розумової діяльності все ще залишається невизначеним, і важко не погодитися із висновком дисертанта, що історико-філософська дискусія проблеми розуміння «засвідчила, що вона досі відкрита» (с. 23 автореферату), утворюючи, у певному сенсі, гальмо на шляху розвитку теорій штучного інтелекту.

У розділі 5 «Постання альтернативних прагматико-когнітивній інтерпретації розвитку сучасної аналітичної філософії» дисертант пропонує оптимістичне бачення як перспектив розвитку аналітичної філософії всупереч тезам про «кінець» аналітичної філософії, так і перспектив її плідної взаємодії з континентальною філософією, всупереч скептичним тезам про несумісність цих підходів та акцентуванню поразок

у спробах комунікації «зразкових» представників цих традицій: Карнапа і Гайдегера, Серля і Дериди, Чомскі і Жижека тощо. З іншого боку, цілком слушною є теза дисертанта, що «співпраця між ними уможливлена лінгвістичним поворотом у філософії як їхньою спільною передумовою розвитку» (с. 397): справді, аналізи мовлення, імпортовані з аналітичної філософії франкомовною та німецькомовною філософією та застосовані для вирішення власних проблем цих традицій, спричинилися до виникнення оригінальних версій аналітичної філософії на континенті, у Німеччині та Франції. Важко не погодитися із думкою дисертанта, що соціально-антропологічна, морально-політична, етична проблематика тощо стають актуальними внаслідок «гуманітарно-культурологічних інтерпретацій аналітичного методу» (с. 390), що є свідченням потужного потенціалу аналітичної філософії, реалізованого, у тому числі, в «оригінальній» англійській аналітичній традиції.

У своєму дослідженні тенденції розвитку сучасної аналітичної філософії, А.С. Синиця зосереджується на філософії свідомості, дуже потужному і впливовому напрямі, та вводить у науковий обіг української історико-філософської науки ідеї та концепції сучасних, у вузькому сенсі слова, авторів (Т. Нагеля, Д. Чалмерса, К. Франкіша тощо), такі, як проблеми філософських зомбі, квалія, мови думки тощо. Дослідницька настанова дисертанта є критичною, він виявляє методологічну непроробленість деяких підходів – наприклад, обмеженість методу мисленнєвого експерименту (с. 250), виявляє протистояння редукціоністських та антиредукціоністських підходів у філософії свідомості, що ставить «під сумнів можливість вирішення психофізичної проблеми на даному етапі розвитку наукових і філософських знань» (с. 395), а також акцентує етичні проблеми, пов'язані з розвитком штучного інтелекту («досягнення сучасної науки, відкриваючи перед людиною нові перспективи, породжують нові перестороги і вкотре засвідчують потребу світоглядно-філософської рефлексії щодо людини та її майбутнього» (с. 25 автореферату). Важливість дисертаційного дослідження полягає у тому, що воно прямо та непрямо порушує філософсько-антропологічну проблему («що таке людина?») та викликає цілий спектр філософських запитань, пов'язаних із самою можливістю визначення, формалізації та програмування базових людських здатностей – здатності мислення, мовлення та, загалом, осмисленої поведінки.

Водночас, дисертаційне дослідження викликає деякі зауваження.

І.«Прагматико-когнітивна інтерпретація сучасної аналітичної філософії» є внеском дисертанта у вітчизняну історико-філософську науку, проте визначення ним сенсу прагматичної і когнітивної інтерпретації є радше індикативним, аніж аналітичним, радше описовим, аніж експліцитним і вводить посилання на список авторів, які розвивали цей підхід (с. 37,38,39). Це створює певну невизначеність, яка, з одного боку, дає змогу дисертанту застосовувати ці терміни достатньо

широко, вписуючи практично все, що відбувається в аналітичній філософії, у прагматико-когнітивну схему, проте, з іншого боку, позбавляє його підхід чіткості та операційності: так, на с. 69-70 дисертації А.С. Синиця перераховує авторів, яких він вважає попередниками прагматичного повороту, проте серед них опиняються й такі, які не мають жодного відношення до прагматики (як, наприклад, Ф. де Сосюр (с. 70), або прагматика яких (як, наприклад, Дж. Остіна з його поняттями перформативу, успішності/неуспішності висловлювань тощо) відкриває іншу, аніж когнітивізм філософську перспективу. У момент свого виникнення термін «прагматика» мав чіткий сенс завдяки своїй опозиційності до синтаксису та семантики, доповнюючи їх. Коли цим терміном починають позначати не певний аспект лінгвістичного аналізу, а цілий напрям еволюції аналітичної філософії, він неминуче змінює сенс. Формула прагматики як «відношення між мовою і користувачем» (с. 35) є надто загальною, вона може бути застосована до будь-якого підходу до мови як в аналітичній філософії, так і в континентальній, так само загальна формула когнітивного як «мовного вираження ментального» (с. 35) може набувати протилежних значень – від експресивізму (ментальне без вираження є невизначеним) до менталізму (ментальне передує мові як знаряддю комунікації).

Подібні індикативні визначення є неоднозначними, вони не дають змогу відділити прагматику від «філософської граматики», від аналізу дискурсу тощо. тому, задля збереження операційності вислову «прагматико-когнітивна інтерпретація» йому варто було би надати більш чіткого сенсу.

2. Філософія свідомості та когнітологія справді є потужним напрямом в сучасній аналітичній філософії, проте не єдиним, що визначає напрямок її еволюції. Іншою важливою тенденцією розвитку аналітичної думки є аналітична філософія дії, яка бере свій початок у середині ХХ ст. і яка представлена такими відомими авторами, як Д. Девідсон, Е. Енскомб, П. Гіч, Ч. Тейлор, В. Декомб та інші. В основоположній для цього напрямку книзі «Намір» Е. Енскомб критикує менталістську теорію дії Девідсона та показує, що намір не є внутрішнім станом людини, а є логічною структурою дії, що приводить у відповідність її мету і засоби, та описом дії, який робить її зрозумілою: намір як ментальний феномен є публічним феноменом, він є самою дією (Е. Енскомб, «Намір», §15). Для представників аналітичної філософії дії ментальне є соціальним, а не фізіологічним, воно присутнє у публічній взаємодії людей, а не у мозку. Аналітична філософія дії виявляється запитаною навіть в англійській соціології, традиційно орієнтованій на менталізм і когнітивізм. Наприклад, Кр. Ліст і Ф. Петіт у своїй «теорії колективного вибору» («Група-дієвець», 2011) відмовляються від менталізму, щоб пояснити специфіку колективного рішення – у колективного дієвця, який ухвалює рішення, немає голови, де міг би міститися намір, проте його дія може бути визнана

інтенційною на підставі її успішності та результативності. Вони, таким чином, звертаються до анти-менталістського розуміння наміру Енскомб та відмовляються від поширених аналогій людини з комп'ютером та організмом, адже в цих моделях розуміння людини бракує нормативного виміру, конгнітутивного для людини, яка є не лише біологічною, а, також, соціальною істотою.

Отже, аналітична філософія дії є потужним і відмінним від філософії свідомості напрямом розвитку сучасної аналітичної філософії і врахування цього напрямку в загальній панорамі тенденцій та альтернатив аналітичної думки зробило би дослідження Синиці А.С. більш переконливим.

3. Останнє зауваження стосується прагматико-когнітивної інтерпретації філософії «пізнього» Вітгенштайна, яка, на думку автора, відкриває шлях до вивчення свідомості (с. 44,88). Важко погодитися з твердженням, що «у пізній період творчості він [Вітгенштйн] проводив лінгвістичний аналіз свідомості» (с. 88). У «Філософських дослідженнях» та «Заувагах про філософську психологію» Вітгенштайн здійснює не лінгвістичний аналіз свідомості, а «філософсько-граматичний» аналіз психологічних дієслів (думати, сприймати, відчувати, згадувати, мати намір тощо), який показує, що мовні ігри і форми життя є конститутивними для ментальних феноменів, а не корелюють із ними, як це стверджує дисертант на с. 83. Вітгенштайн виявляє власну граматику мовних ігор і форм життя, незводиму до чогось іншого за них – таким є сенс тези про «автономію граматики», він вилучає ментальне з порядку когнітивного і переміщує його у сферу практичної раціональності. Прагматико-когнітивна інтерпретація не дає змоги вловити специфіку розуміння Вітгенштайном ментальних феноменів як антропологічних феноменів; дисертант суперечливо трактує «пізнього» Вітгенштайна то як логічного біхевіориста (с. 46,167), то як передвісника філософії свідомості (с. 88); та, зрештою, ігнорує анти-менталістську настанову Вітгенштайна, приписуючи йому те, що він критикував («за допомогою слів виражають думки, що їм надають їм змісту» – с. 82, свідомість як передумова мовленнєвих актів і загалом мови як такої – с. 88).

Також важко погодитися із твердженням дисертанта, що Вітгенштайн «наблизився до вивчення свідомості, хоча й розумів, що філософське осмислення цього феномену потребує наукового обґрунтування, а стан справ у тогочасній нейронауці не давав можливості робити належно аргументовані висновки» (с. 88). Вітгенштайн чітко розрізняв наукове пояснення та філософський опис. Він відомий наполяганням на терапевтичній ролі філософії, що застосовує концептуальний аналіз для вирішення своїх власних проблем. Тому він навряд чи міг очікувати від нейронаук вирішення філософської проблеми свідомості.

Водночас, питання інтерпретації філософії Вітгенштайна та її окремих концептів є питанням надзвичайно дискусійним, і мій сумнів в коректності

інтерпретації А.С. Синицею ідей Вітгенштайна є радше не оцінкою, а запрошенням до дискусії.

Дисертація А.С. Синиці є завершеним, виконаним на високому фаховому рівні дослідженням, яке засвідчує наукову кваліфікацію її автора. Винесені на захист положення дисертації мають характер наукової новизни і обґрунтованості. Автореферат і наукові публікації А.С. Синиці повною мірою відбивають зміст дисертації. Результати дисертаційного дослідження, основні концептуальні ідеї та висновки, сформульовані в дисертації отримали належну апробацію на міжнародних, всеукраїнських теоретичних і науково-практичних конференціях, а також у перекладацькій діяльності дисертанта. Ознайомлення з дисертацією та публікаціями А.С. Синиці не залишає сумніву, що досягнуті у них результати будуть розвинуті й утілені не лише у наступних теоретичних розробках автора, а й у його практичній діяльності з перекладу та запровадження у науковий обіг текстів з сучасної аналітичної філософії.

З огляду на зазначене вважаю, що дисертаційне дослідження Андрія Степановича Синиці «Прагматико-когнітивна інтерпретація сучасної аналітичної філософії» повністю відповідає пунктам 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України 24 липня 2013 року за № 567, а її автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

ЙОСИПЕНКО Оксана Миколаївна
доктор філософських наук, старший науковий
співробітник,
старший науковий співробітник відділу історії
зарубіжної філософії Інституту філософії імені
Г.С.Сковороди НАН України

*Лідише Йосипенко О.М. Завідувач
Головний секретар Інституту філософії
імені Г.С.Сковороди НАН України*

Р.В. Селенчук

